

УДК 343.122

**Кочура Олександра Олександрівна –**

кандидат юридичних наук,  
старший викладач кафедри кримінального процесу  
Харківського національного університету  
внутрішніх справ

## **Правове регулювання участі педагога або психолога, а за необхідністю – лікаря при проведенні слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітнього потерпілого**

*В даній статті розглянуто правове положення педагога або психолога, а за необхідності – лікаря, у проведенні слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітнього потерпілого. Зроблено спробу встановити загальні правила участі названих учасників у кримінальному провадженні.*

**Ключові слова:** неповнолітній потерпілий, педагог, психолог, лікар, слідчі (розшукові) дії.

*В данной статье рассмотрено правовое положение педагог или психолога, а при необходимости – врача, во время проведения следственных (розыскных) действий с несовершеннолетним потерпевшим. Сделана попытка определить общие правила участия указанных участников уголовного производства.*

**Ключевые слова:** несовершеннолетний потерпевший, педагог, психолог, врач, следственные (розыскные) действия.

**Kochura O.O. Legal Regulation of the Participation of a Teacher or Psychologist and when Necessary a Doctor during Investigative (Search) Actions with a Juvenile who is a Victim**

*The author of the article analyzed the legal status of a teacher, a psychologist at the time of investigation (search) action with a minor victim. An attempt to determine the general rules of participation of these subjects of criminal proceedings was made.*

**Keywords:** minor victim, teacher, psychologist, doctor, investigating (investigative) action.

**Постановка проблеми.** Під час проведення слідчих (розшукових) дій за участю малолітнього або неповнолітнього потерпілого чинний Кримінальний процесуальний Кодекс України (далі КПК України) зобов'язує слідчого, прокурора на забезпечення обов'язкової участі педагога або психолога, а за необхідності й лікаря.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** У юридичній літературі предметні дослідження щодо порядку проведення слідчих (розшукових) дій та участі педагога та психолога провадились такими вченими-юристами як: О. Х. Галімов, М. В. Бахарєв, В. О. Коновалова, В. П. Колмаков, Н. І. Кулагін, М. І. Порубов, М. В. Салтевський, Ю. Д. Федоров, С. А. Шейфер, В. Ю. Шепітько, І. М. Якімов, М. П. Яблоков та інші.

**Невирішені раніше проблеми.** Беззаперечно, вищезазначені автори зробили суттєвий внесок у дослідженні порядку проведення слідчих (розшукових) дій. Разом з цим, нажаль, у кримінальному процесуальному

законі відсутня детальна регламентація всіх питань пов'язаних із участю педагога або психолога, а за необхідності – лікаря, у кримінальному провадженні.

**Метою** цієї статті є вивчення правового регулювання участі педагога або психолога, а за необхідності – лікаря, при проведенні слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітнього потерпілого.

**Виклад основного матеріалу.** Так, якщо звернутись до положень статей чинного Кримінального процесуального законодавства України, то участь педагога, психолога або лікаря під час проведення слідчих (розшукових) дій регулюється лише декількома з них, а саме ст.ст. 226, 227, 354 КПК України. Тому повністю врегулювати правове положення і регламентацію участі педагога, психолога, лікаря під час кримінального провадження законодавцю поки ще не вдалося, враховуючи й прийняття нового кримінального процесуального законодавства України. Зокрема, в чинному КПК України взагалі

відсутнє визначення особи, яка може брати участь у проведенні слідчої (розшукової) дії як педагог, психолог чи лікар. Це, в свою чергу, створює певні труднощі у з'ясуванні і застосуванні положень КПК України в практичній діяльності слідчих підрозділів, та зокрема прокурорів, які здійснюють процесуальне керівництво досудовим розслідуванням.

Таким чином, існуюча на даний час процесуальна неповнота положень щодо участі педагога, психолога або лікаря під час проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітнього потерпілого у кримінальних провадженнях створює не лише загрозу для інтересів неповнолітньої особи, а й у деяких випадках перешкоджає встановленню об'єктивної істини у кримінальному провадженні. Адже, на думку Н. Ш. Сафіна, педагог, психолог під час проведення такої слідчої (розшукової) дії із неповнолітнім, як допит, по-перше, виконує виховну й превентивну роль, по-друге, є помічником слідчого у встановленні морально-психологічного контакту з неповнолітнім, через те, що він є спеціалістом, який має спеціальні знання в галузі дитячої та юнацької психології, а також вікової педагогіки. По-третє, педагог, психолог повинен сприяти в повному обсязі реалізації прав та законних інтересів неповнолітнього разом із його законним представником. По-четверте, законний представник неповнолітньої особи зацікавлений у результатах кримінального провадження, і тому може створювати певні перешкоди, а педагог, психолог є незацікавленою особою, що також може допомагати слідчому, прокурору в обранні відповідної тактики проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітнього потерпілого [1, с.39].

Вирішення проблеми щодо участі педагога, психолога та лікаря під час кримінального провадження ускладнюється й тим, що кримінальний процесуальний закон при цьому чітко не регламентує їх права та обов'язки. Не зрозуміло ким саме виступає педагог або психолог у кримінальних процесуальних відносинах. Так, К. В. Ремізова вважає, що повноваження педагога, психолога в слідчих діях ширші за повноваження спеціаліста у кримінальному провадженні [2, с. 90] що ми підтримуємо, але, на нашу думку, це доцільно закріпити у кримінальному процесуальному законодавстві України. У свою чергу, на думку, С. А. Шейфера та В. О.

Лазаревої, педагог, психолог або лікар у кримінальному провадженні здійснює складну функцію, при якій поєднуються обов'язки спеціаліста, захисника та понятого [3, с. 79-80].

У той же час, В. Я. Рибальська підкреслює, що педагог, психолог або лікар бере участь у допиті не лише з метою надання допомоги особі, яка допитує щодо встановлення контакту з неповнолітнім, а й як гарант правильного професіонального проведення допиту та забезпечення законних прав допитуваної особи [4, с. 85] зокрема неповнолітнього потерпілого. Крім того, окремі вчені вважають, що педагог, психолог або лікар допомагають збирати та процесуально закріплювати докази у кримінальному провадженні, а також виконують охоронну функцію відносно неповнолітнього потерпілого, забезпечують психологічну підтримку учасникам процесу [5, с. 245].

За визначенням Є. В. Єлагіної та Г. С. Григор'яна, основною метою залучення педагога, психолога або лікаря до участі у слідчих (розшукових) діях, що проводяться за участю неповнолітнього, є надання слідчому можливості використати педагогічні, психологічні або знання у галузі медицини як при підготовці до слідчої дії, так і при проведенні та фіксації її результатів. Участь педагога, психолога й лікаря сприяє тому, щоб питання формувались слідчим, прокурором на звичній для неповнолітнього мові, включали зрозумілі йому визначення, були конкретними, не мали двозначності тощо. Залучення педагога, психолога у слідчі (розшукові) дії, що проводяться за участю неповнолітнього, має важливе значення для встановлення психологічного контакту між слідчим, прокурором, неповнолітнім і для отримання від останнього правдивих свідчень [6, с. 67]. Учені О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та інші також вважають, що при застосуванні чинного КПК України, педагог, психолог або лікар під час проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх виступають як спеціалісти [7, с. 570]. Даний підхід до правового і процесуального статусу педагога, психолога або лікаря у кримінальному провадженні вважається найбільш правильним, що підтверджує О. Х. Галімов, аргументуючи свою позицію тим, що не можна покладати на педагога невласиві йому функції, наприклад, захист інтересів інших осіб, через те, що це є обов'язком інших суб'єктів, наприклад, законного

представника, який, на відміну від спеціаліста, має особисту і процесуальну зацікавленість та мету у кінцевому вирішенні кримінального провадження [8, с. 138].

У зв'язку з цим, під час кримінального провадження на педагога, психолога або лікаря, якого залучають до участі у проведенні слідчої (розшукової) дії з неповнолітнім потерпілим, поширюються положення ст. ст. 72, 79 КПК України. Окрім цього, у чинному КПК України не визначено, хто саме може допомагати слідчому як спеціаліст при проведенні слідчих (розшукових) дій з неповнолітніми особами, тобто представника якої категорії – педагога, психолога чи лікаря слід залучати слідчому, прокурору для надання допомоги під час досудового розслідування. Немає єдиної точки зору з цього приводу й у процесуальній науці. Зокрема, С. А. Шейфер вважає, що педагогом, який запрошується до участі у проведенні слідчих дій з неповнолітніми, є спеціаліст за фахом і досвідом щодо дитячої психології та педагогіки [9, с. 137]. Розширюючи його думку, О. М. Бичков пропонує під поняттям «педагог» в кримінальному провадженні розуміти «особу, яка має спеціальну педагогічну освіту і практичний досвід роботи з неповнолітніми та забезпечує педагогічно правильне спілкування з ними слідчого, прокурора і суду, в окремих з яких відсутні педагогічні знання і досвід та навички спілкування з неповнолітніми» [10], що ми підтримуємо, але вважаємо, що для участі в таких категоріях проваджень вказані особи все ж таки повинні мати досвід такої роботи, оскільки КПК України зобов'язує суворе дотримуватись спеціалізації у таких категоріях кримінальних проваджень.

У коментарі до положень ст. 227 КПК України вказується, що педагог має займатися у своїй практичній діяльності вихованням і навчанням малолітніх або неповнолітніх такого ж віку, що й дитина, яка бере участь у слідчій (розшуковій) дії. Стосовно малолітніх поняття «педагог» включає також і вихователів, що працюють у дитячих дошкільних установах. Психолог має бути фахівцем та працювати у галузі дитячої і юнацької психології. Завдання педагога та психолога полягає у наданні допомоги слідчому в тому, щоб встановити психологічний контакт із неповнолітнім, обрати правильну тактику проведення тієї чи іншої слідчої (розшукової) дії, правильно сформулювати, якщо це необхідно,

запитання при проведенні слідчих (розшукових) дій з урахуванням дитячої психіки і психології. Для цього педагог або психолог може бути ознайомлений із деякими обставинами кримінального провадження, даними про особу неповнолітнього, про його ставлення до підозрюваного чи інших учасників кримінального провадження, про подію і обставини вчинення кримінального правопорушення тощо. Під необхідними випадками, що потребують участі лікаря при проведенні слідчої (розшукової) дії з малолітнім або неповнолітнім, слід розуміти випадки, коли є дані про розумову відсталість дитини, психічне захворювання, хворобливий стан, інші певні вади тощо [7, с. 570].

Таким чином, слід зробити висновок про те, що під час досудового розслідування для проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітнього потерпілого слідчому необхідно задіяти особу, яка має як спеціальні знання в галузі педагогіки та психології, так і відповідний стаж та досвід роботи з неповнолітніми того ж віку, що й неповнолітній потерпілий, якого залучили до участі у проведенні конкретної слідчої (розшукової) дії. Зокрема це може бути: вчитель будь-якого навчального закладу, який має досвід спілкування з дітьми певного віку; вихователь дитячої установи; психолог або лікар, який працює з відповідною категорією дітей і має певний досвід. Відсутність будь-яких процесуальних або більш поширених положень щодо вибору конкретного педагога, психолога або лікаря для участі у проведенні слідчої (розшукової) дії досить ускладнює діяльність багатьох практичних працівників слідчих підрозділів, працівників прокуратури, суду. Так само немає єдиної правильної чи орієнтовної відповіді на це запитання і в кримінальному процесі. Зокрема, на думку Г. Філіппенкова та В. О. Лазаревої, для допиту неповнолітніх осіб доцільно запрошувати знайомих їм педагогів, наприклад, вихователя дитячого закладу, вчителя, класного керівника та ін. [11, с. 15]. Підтримуючи їх думку, Г. М. Мінковський пропонує як педагога запрошувати вчителя, що безпосередньо викладає у класі (групі), де навчається неповнолітній, який допитується [12, с. 120]. До них приєднується О. Пюсса, який вважає, що найбільш ефективним є залучення безпосереднього вчителя неповнолітньої особи, адже такий педагог знає психічні та інші особливості конкретної неповнолітньої особи, яка

допитується. Тому такий педагог зможе більше і ефективно допомогти слідчому, прокурору як при встановленні контакту з неповнолітнім, так і в ході проведення конкретної слідчої (розшукової) дії [13, с.164]. Разом з цим, в окремих випадках присутність знайомого педагога, психолога або лікаря при проведенні, наприклад, допиту неповнолітнього потерпілого не завжди може позитивно вплинути на хід проведення слідчої дії, зокрема якщо йдеться про насильницькі чи статеві злочини. У таких випадках неповнолітній потерпілий навпаки може соромитись присутності знайомого йому педагога, якого при цьому залучати як спеціаліста недоцільно. Дещо іншою є точка зору О. М. Васильєва та Л. М. Карнесвої, які вважають, що в даному випадку загального правила немає і бути не може. На думку цих науковців, вирішувати такі питання необхідно індивідуально: одних може бентежити присутність знайомих педагогів; інші, навпаки, легко вступають у контакт з ними. Частіше за все неповнолітні, які допитуються у статевих злочинах, наполягають на тому, щоб педагог був з ними однієї статі. Суперечити цьому не слід, оскільки необхідно зробити найбільш сприятливі умови допиту [14, с.179], що ми підтримуємо.

Таким чином при виборі педагога або психолога, яких будуть залучати до участі у проведенні слідчої (розшукової) дії, слідчий зобов'язаний враховувати наступне: по-перше, який саме злочин був вчинений, яку саме шкоду було завдано неповнолітньому потерпілому (моральну, матеріальну чи фізичну); по-друге, у яких стосунках перебувають неповнолітній потерпілий та педагог або психолог, якого запрошує слідчий, тобто, чи дружні, довірчі між ними стосунки, чи допоможе це встановленню психологічного контакту між слідчим та неповнолітнім потерпілим; по-третє, думку самого неповнолітнього потерпілого з приводу того, чи буде неповнолітній потерпілий соромитися участі знайомого йому педагога, психолога або лікаря, чи краще буде запросити особу, яка не знайома неповнолітньому, суттєвим є питання, якої саме статі слід залучати педагога, психолога або лікаря; по-четверте, слідчому, прокурору слід встановити наявність у запрошуваної особи педагогічної, психологічної або лікарської освіти та певного досвіду роботи з відповідною категорією неповнолітніх осіб.

У ст. 227 чинного КПК України наголошується, що участь законного представника, а так само і педагога, психолога або лікаря є обов'язковою при проведенні всіх слідчих (розшукових) дій з неповнолітніми особами. Але слід відзначити, що не всі слідчі завжди дотримуються даних положень, встановлених кримінальним процесуальним законодавством. Як досліджено, зазвичай педагог, психолог або лікар запрошується слідчим лише для проведення допиту неповнолітнього потерпілого, а у всіх інших слідчих (розшукових) діях, що здійснюються під час кримінального провадження, як правило, присутні лише законні представники неповнолітнього, що в свою чергу є порушенням вимог кримінального процесуального законодавства. Крім того, якщо слідчі й запрошують педагогів, психологів або лікарів для участі у проведенні слідчих (розшукових) дій із неповнолітнім потерпілим, то частіше за все в одному кримінальному провадженні можуть брати участь різні педагоги, психологи або лікарі. Дійсно, в законі не встановлено, що з одним і тим самим неповнолітнім потерпілим як педагог, психолог або лікар має працювати одна і та ж сама особа. Забезпечити участь в декількох слідчих (розшукових) діях одного педагога, психолога або лікаря практично неможливо, оскільки у більшості випадків вони неохоче погоджуються на участь у кримінальному провадженні. І хоча педагог, психолог або лікар, виступаючи як спеціаліст у кримінальному провадженні, зобов'язані прибувати на виклик слідчого, під час досудового розслідування але ж відповідальності за неявку до слідчого вони не несуть.

Таким чином, забезпечення участі різних педагогів, психологів або лікарів до участі у проведенні різних слідчих (розшукових) дій з одним і тим самим неповнолітнім потерпілим призводить до того, що педагог, психолог або лікар в деяких випадках уперше бачить неповнолітнього на слідчій (розшуковій) дії, не знає його психологічного і загального стану здоров'я, точного віку, а тому не може активно брати участь у проведенні слідчої (розшукової) дії і обирає переважно пасивну позицію, що не сприяє досягненню мети досудового розслідування.

**Висновки.** Виходячи з цього доцільно у чинний КПК України внести доповнення і встановити положення щодо забезпечення можливої участі одного й того самого педагога,



психолога або лікаря у проведенні слідчих (розшукових) дій з неповнолітнім потерпілим під час кримінального провадження. Дане положення також є доцільним і щодо неповнолітнього підозрюваного або неповнолітнього свідка, з якими можуть проводитись декілька слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування, на які також доцільно забезпечувати участь одного і того самого педагога, психолога або лікаря. Зокрема, частину першу статті 227 «Участь законного представника, педагога, психолога або лікаря у слідчих (розшукових) діях за участю малолітньої або неповнолітньої особи», викласти в такій редакції:

«1. При проведенні слідчих (розшукових) дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи забезпечується участь законного представника, педагога або психолога, а за необхідності й лікаря. При цьому слідчий, прокурор має врахувати, що під час проведення кримінального провадження може брати участь один і той самий педагог, психолог, а за необхідності – й лікар. Питання про участь педагога, психолога, лікаря у кримінальному провадженні регулюються згідно з положеннями статті 71 КПК України».

### Список використаних джерел:

1. Сафин Н. Ш. Допрос несовершеннолетнего подозреваемого в советском уголовном судопроизводстве : процессуальный и криминалистический аспекты проблемы / Н. Ш. Сафин. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1990. – 158 с.
2. Ремизова Е. В. Уголовно-процессуальные вопросы борьбы с преступностью несовершеннолетних в СССР / Е. В. Ремизова. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1979. – 132 с.
3. Шейфер С. А. Участие потерпевшего и его представителя на предварительном следствии : учеб. пособие / С. А. Шейфер, В. А. Лазарева. – Куйбышев : КГУ, 1979. – 93 с.
4. Рыбальская В. Я. О процессуальных гарантиях потерпевших в производстве по делам несовершеннолетних / В. Я. Рыбальская // Проблемы борьбы с преступностью : Труды Омск. Высш. Шк. мил. и Иркут. ин-та. – Омск ; Иркутск. – № 5. – 1975. – С. 81–92.
5. Петрова О. В. Проблемы правового регулирования применения знаний в области психологии с целью снижения уровня вторичной виктимизации / О. В. Петрова // Актуальные проблемы современной криминалистики и судебной экспертизы : материалы Междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 35-летию со дня образования кафедры криминалистики Акад. МВД Респ. Беларусь (Минск, 3 июня 2011 г.) / М-во внутр. дел Респ. Беларусь, учреждение образования «Акад. М-ва внутр. дел Респ. Беларусь» ; редкол.: Н. И. Порубов [и др.]. – Минск, 2011. – С. 244–245.
6. Елагина Е. В. Криминалистические и процессуальные аспекты привлечения педагога и психолога к производству следственных действий с участием несовершеннолетних / Е. В. Елагина, Г. С. Григорян // КриминалистЪ. – 2010. – № 2(7). – С. 66–70.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України : Науково-практичний коментар у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація та ін.. – Х. : Право, 2012. – 768 с.
8. Галимов О. Х. Малолетние лица в уголовном судопроизводстве / О. Х. Галимов. – СПб. : Питер, 2001. – 224 с.
9. Шейфер С. А. Следственные действия. Система и процессуальная форма / С. А. Шейфер. – М. : Юрлитинформ, 2001. – 208 с.
10. Бычков А. Н. Участие педагога в уголовном судопроизводстве [Электронный ресурс] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; Судебная экспертиза» / А. Н. Бычков. – Ижевск, 2007. – Режим доступа : <http://www.disscat.com/content/uchastie-pedagoga-v-ugolovnom-sudoproizvodstve>.
11. Филиппенков Г. Участие педагога в уголовном процессе / Г. Филиппенков, В. А. Лазарева // Советская юстиция. – 1982. – № 6. – С. 15.
12. Миньковский Г. М. Особенности расследования и судебного разбирательства дел о несовершеннолетних / Г. М. Миньковский. – М. : Госюриздат, 1959. – 207 с.
13. Пюсса О. Участие педагога в допросе несовершеннолетних / О. Пюсса // Правоведение. – 1966. – № 4. – С. 163–165.

14. Васильев А. Н. Тактика допроса при расследовании преступлений / А. Н. Васильев, Л. М. Карнеева. – М. : Юрид. лит., 1970. – 208 с.